

Bojtár Endre:

A NARRATOLÓGIA LENGYELORSZÁGBAN

Egy kicsit messzebről kezdeném: a lengyel irodalomtudomány általános helyzetével. Legjellemzőbb jegyének általában azt mondanám, hogy elmélet-centrikus, oly fokig, mint talán sehol a világon. Ez tűnhet persze előnyének is, de kétségtelen, hogy vannak hátulütői. A legnagyobb az, hogy létrejött egy hibás és káros, mert a munkát hátráltató azonosítás: az irodalomelmélet az tudomány, s minden, ami nem elmélet, az nem tudomány. Az irodalomtörténetírás kérdéskörét most kikapcsolva a játékból, ez az azonosítás végképp elszakította egymástól a tudományosnak elismert elméletet és a tudománytalan, impresszionista fecsegésnek tartott kritikát. Ez önmagában még nem lenne baj. Az már azonban aggasztja a lengyeleket is, hogy az elmélet - kritika szembenállás egyet jelent a régi forma - tartalom szembeállításával. A lengyel irodalomelmélet szinte minden jelentős alakját kisebb-nagyobb, de inkább nagyobb mértékben megérintette a strukturalizmus-neostrukturalizmus, s mint ilyenek, elsősorban tudományuk tárgyának morfológiai sajátosságait dolgozták ki, míg a kritikának maradt a tartalom, "az irodalmi tényszerűség e leggyánusabb és legkörrülhatárolhatótlanabb szférája".

Ilyen körülmények között a narratológiának rendkívül fontos szerep juthat: mint a szemantika, tehát az irodalmi művek jelentésének, tartalmának a vizsgálatával foglalkozó tudomány részének, melynek tudományos voltát a legádázabb strukturalista sem vonja kétségbe /hiszen leggyakrabban a strukturalistákból lettek a narratológusok .../, a narratológia megteremtheti a tudományos tartalomkutatást. Hogy ez milyen nagy eredményekkel kecsegtet, azt máris mutatja néhány egészen elsőrangú munka, mint például Henryk Markiewicz "Az ideológia az irodalmi műben" című tanulmánya,¹ vagy Eile "A regény világnézete" című könyve,² melyek mindegyike valamilyen narratív műfajból kiindulva különít el tartalmi egységeket az irodalmi műben.

Van azonban a narratológiának egy ezzel épp ellentétes irányultsága is. Megint csak messzebről kezdeném. A lengyel irodalomelméletet a 70-es évek elején, tehát valamivel később, mint a miénket, kezdte megérinteni az un. olvasó irodalomelmélete, tehát az a felismerés, hogy az irodalmi mű létébe beleértendő az olvasó is. Ennek a folyamatnak a csúcspontja 1974-re tehető, mikor az IBL konferenciát rendezett "A modern irodalomtudomány módszertani kérdései" címen.³ Az olvasócentrikus szemléletmód elterjedt a lengyel irodalomelméletben. Ennek illusztrálására hadd hozzak fel néhány példát, néhány idézetet. Stanisław Dabrowski azt írja, hogy "a műben az olvasó a konstruálója, megteremtője olyan nagyságrendű egységeknek, mint a jellem, a cselekmény vagy fabula, de a mű egész értéke is."⁴ Janusz Sławiński nemcsak olvasórétegekről beszél, hanem olvasástípusokról, mikoris az olvasás "terápia, ismeretszerzés, erkölcsi nevelés, ideológiai érvek tárháza, szórakozás", s mint ilyen eredményezheti "az érzelmek rendszerezését, felkészítést a világra, a világ megmagyarázását, menekülést valami elől, vigaszt, a szabadidő kitöltését stb."⁵ Edward Balcerzan, miután arról ír, hogy ahhoz, hogy meg tudjuk állapítani a művek világnézetét, az irodalomszociológia legsürgetőbb feladata az olvasók világnézetének vizsgálata, azon töpreng, hogy a műnél nagyobb irodalmi egységeket /tehát pl. egy irodalmi irányzatot/ főként azért szinte lehetetlen elkülöníteni, mert "a kutató az adott szövegcsoporthal szemben nem helyezkedhet az olvasó álláspontjára."⁶

Mindez, azt hiszem, kellőképpen bizonyítja, hogy az olvasó bevonása az irodalomelméletbe milyen tág lehetőségeket biztosított, s mennyire levegősebb volt ez a szemlélet, mint a korábbi dogmatikus merevség, akár az, amelyik egyetlen igaz olvasó, egyetlen "helyes" olvasatához kötötte a művet. Annál érdekesebb volt az az átállás az olvasó oldalára, mert kicsivel korábban, pályájuk kezdetén ugyanezek a kutatók - tehát Sławiński, Balcerzan, Michał Głowiński, Jan Blonski - jóval "strukturálisabbak" voltak, inkább objektumként fogták fel a műalkotást. Az olvasó szempontjait messzemenően figyelembe vevő pályamódosítás

azután a briliáns munkák egész sorát eredményezte, melyekben hogy úgy mondjam, el van találva a mű objektivitásának és az elemző tudós szubjektivitásának az aránya.

Az olvasó demiurgosz-szerepének a feltételezése azonban bizonyos veszélyeket is rejt magában. Arról van szó, hogy a szöveg csak annyiban létezik az olvasó számára, amennyiben ellenállásként létezik, éppen az olvasó demiurgosz szerepével szemben; szembeszegül az olvasó autonómiájával, mikor az a szöveget értékeli és értelmezi. Épp ez az ellenállás jelenti a szöveg szemantikai rugalmasságának, tágíthatóságának, ha úgy tetszik: többértelműségének a határát. Ha ezt a határt nem ismerjük el, akkor tiszta olvasói szolliszizmushoz juthatunk, az "ahány olvasó, anynyi mű" elvéhez. Vannak a lengyel kutatók között, akik már-már kacérkodnak ezzel az elvvel, annál is inkább, mert olyan tekintély támogatja őket ebben, mint Juriij Lotmané, aki szerint nem létezik a fent említett határ /ezt nevezi "az irodalmi műalkotás mitológikus aspektusának"/, amit a végtelenbe helyez.⁷ Csak zárójelben jegyzem meg, hogy amikor először olvastam Lotmannál, hogy "az irodalmi műalkotás a valóságot, tehát végtelen tárgyat modellál, azaz az egész életet a maga totalitásában", akkor felkaptam a fejem, mert mintha olvastam volna már valami hasonlót. Aztán rájöttem, hogy hol: Lukácsnál. A műalkotás világszerűsége, a mű totalitásának a tükröképszerű megfeleltetése, tehát az az elmélet, mely az olvasót soha, egyetlen pillanatig sem vette figyelembe, lám, furcsa módon egy olyan elmélettel mutat rokonságot egy ponton, amely, ha szabad így mondani, tulzásba viszi az olvasó figyelembevételét.

Visszatérve azonban a lengyel narratológiához, az olvasó irodalomelméletével szemben ezuttal a narratológia tipizálási, formalizálási irányultsága érvényesült. /Hogy ez milyen jellegű, arról később mondanék egy-két szót./ A beszámoló e részét lezárva tehát emlékeztetnék még egyszer a narratológia kettős irányára: az irodalmi kritika tartalomvizsgálatával szemben a narratológia az irodalomelmélet "tartalmasítására" törekszik, míg az olvasó irodalomelméletével szemben újra valamiféle "formalizálással"

segít egyensúlyt teremteni.

Néhány szót arról, hogy időben hogyan lehet betájolni a lengyel narratológiát. Tzvetan Todorov a Grammaire du Décameron-ban, amely 1967-ben készült el, így ír: "a narráció jelenségével nemcsak az irodalomban találkozhatunk, hanem más olyan területeken is, melyek mindegyike egyelőre más tudományághoz tartozik /például népmesék, mitoszok, a film, az álmok, stb./. A narráció olyan elméletét próbáljuk kidolgozni, mely alkalmazást nyerhet mindezen területeken Munkánk ezért nem annyira az irodalomtudományhoz, mint /inkább egy még nem létező tudományhoz, a narratológiához, az elbeszélésről szóló tudományhoz tartozik." Alig négy évvel később egy urbinói szövegben Per Aage Brandt már a narratológián belül bizonyos irányokat különböztet meg,⁸ Az ilyen irányu lengyel kutatások egy évvel később, tehát 1972-ben kapnak folyóiratot, az IBL kiadásában megjelenő Teksty-t. Az igazsághoz tartozik azonban, hogy ez csak a szervezett kutatások erőteljes megindulása, mert egyes elszórt kísérletek jóval korábbiak, így például Slawiński már 1967-ben publikált narratológiai tanulmányt.⁹

Mi jellemzi a narratológiát általában a lengyel kutatók felfogása szerint? Első helyen talán azt említeném, hogy vitatja a humán tudományágak eddigi munkamegosztását. Hiszen egyfelől a narratológiát az irodalomtudomány részeként kezelt poétika részének tartják, másrészt az irodalomtudomány egyik fontos része az elbeszélő művek vizsgálata kétségtelenül a narratológia alkalmazása, tehát az irodalomtudomány itt a narratológia egyik alfejezete. Ha a zürzavart érzékeltetni akarom, így is fogalmazhatok: a narratológia olyan egész, mely saját része részének a része.

Ez az abszurd megfogalmazás olyan eltolódásra figyelmeztet, mely a humán tudományok rendszerében végbement. Mire gondolok? Arra, hogy a humán tudományok eddig az un. tények különbözősége alapján voltak felosztva, most viszont más felosztási kritériumok kerülnek előtérbe, melyek a humanisztika világának többsikuságából következnek, abból, hogy elvetjük az állítólagos tény-

szerőségük által definiált halmazokat, egységeket, s olyan konstruált egységeket hozunk létre, melyeket a módszer jelöl ki. Olyasmire gondolok itt, mint mondjuk az irodalmi művek szemléletében a morfológiai, szemiotikai vagy axiológiai módszer, szemléletmód megkülönböztetése, mely módszerek azután létrehozták az irodalmi műben a nekik megfelelő morfológiai, szemantikai és esztétikai tárgyat. Mivel a narratológia fiatal tudományág, nehéz megmondani, hogy az irodalmi műre vonatkoztatva olyan általános módszerről van-e szó, mint az előbb említettek. A választól függetlenül nekem úgy tűnik, hogy a "narratív" valahol a morfológiai-strukturális és a szemantikai tárgy között helyezkedik el: "tartalmasabb", mint a morfológiai tárgy, és "formálisabb", mint a műnek valamely jelentés-egysége. /Talán épp ezért fejthetett ki maga a narratológia olyan kétirányú hatást Lengyelországban, amilyenről beszámolóm elején beszéltem./

A narratológia másik jellemzőjét több lengyel szerző abban látja, hogy az lerombolja az interdiszciplináritás mitoszát. Az első hallásra meglepőnek tűnik, hiszen a narratológia több tudományág együttműködéséből születik. Azonban nem tényeket vizsgál különböző tudományágak perspektívájából, hanem egy módszer szemüvegén át tekint a tényekre. Nem a tények, hanem a módszer - ez lehetne a jelszava. Nem érdekli a mű, hanem a művek előállításának gyakorlata. Ennélfogva lerombolja azokat a régi határokat, melyek a művek különböző gyűjteményei között fennállnak: az irodalom és más művészetek között, a művészet és az anyagi kultúra között, a kultúra és a termlés között. Wincenty Grajewski szerint "az interdiszciplináris szemlélet e határok fenntartásához volt menlevél,¹⁰ mert segítségével volt szabályozható a gyűjtemények átcsoportosítása. Az új stratégia viszont a humanisztika világában az infrastruktúrát jelöli ki, vagyis azokat a módszereket, praxisokat, melyek a társadalmi tudatban strukturákat, jelentéseket, értékeket, narratívokat hoznak létre."

Ezzel függ össze a narratológia harmadik általános jellemzője, az ugyanis, hogy nem ismeri el a kutatás tárgyának szükség-

szerűen specifikus voltát /mint például tették az orosz formalisták, az irodalomtudomány legismertebb specifikátorai/, hiszen a narratológia nem az elbeszélésnek titulált irodalmi művek specifikumával foglalkozik, hanem ezekben a művekben az elbeszélést keresi. De persze nemcsak ezekben, hanem más, irodalmon kívüli területeken is, mint például: egy életrajzban, mely egy belső narráció fajtája lehet, a családi vagy nemzeti hagyományban, ahol bizonyos események narrációs precedensei léteznek, kodifikált és improvizált köznapi viselkedésformák "forgatókönyvei", melyekben sajátos narrációs szerepeket játszunk, stb.

Mivel beszámolómnak amugy is végére értem, hadd tegyek itt egy rövid kitérőt az utolsó ponthoz kapcsolódva. Az irodalmon kívüli narrációs helyzetek legteljesebb és messze legjobb leírását - meglehetősen ironikus leírását - én magyar szerzőnél láttam. Nem narratológia, hanem dramaturgia címszó alatt. Dániel Ferenc két részletet közölt eddig egy könyvből, amely a Mindennapi dramaturgiánk címet viseli. A narratológiának sok helyütt csak az a dolga, hogy behelyettesítse a dramaturgiát a narrációval, de ahol ez nem lehetséges, ott is el lehet indulni a narrációk osztályozásánál az ő nyomában. Felolvasnék az egyik részlet elejéről egy passzust: "Kettős dramaturgiával élünk. Az első a klasszikusoké, ez drámai szövegekhez kötödvén mindig a színházak árnyékában fejlődött, s ezért nem is vállalkozhatott 'többre-másra', mint hogy az emberi cselekvések, összeütközések színpadi megjelenését vizsgálja. Ennek a dramaturgiának a két és fél ezer éves eseménysorozata színházi fejezetekre oszlik. Mindnyájan tudjuk azonban, hogy létezik egy művekbe nem foglalt történelmi, sőt köznapi esemény dramaturgia is".¹² Látnivaló, hogy itt a színház helyére elbeszélő irodalmat, s dramaturgia helyére narrációt gondolhatunk. Dániel olyan mindennapi dolgok dramaturgiáját próbálja megragadni, mint például /von Clausewitz nyomán/ a háboru vagy egy árvízi készültség, stb. Nyilvánvaló, hogy a Voigt Vilmos említette hármasságból: esemény - történet - elbeszélés, főként az első kettő, hogy úgy mondjam, irodalomelöt-

ti fok érdeklí; ennek ellenére talán az irodalomkutatás számára is haszonnal járhat az ilyen munka figyelembe vétele.

Erzählforschung in Polen

Die Erzählforschung wird in Polen von morphologisch-strukturalistischen Grundpositionen aus betrieben, im Gegensatz zu früheren strukturalistischen Auffassungen stehen aber hier inhaltliche Zusammenhänge im Mittelpunkt und die Struktur wird in Abhängigkeit von dem Leser bzw. von dem Rezeptionsprozess bestimmt. Narratologie wird als eine einheitliche Methode eingeführt, die prinzipiell in verschiedenen Wissenschaften anwendbar ist und richtet sich somit gegen den Mythos der Interdisziplinarität. Mit dieser Neubegründung gibt die Narratologie zugleich ihren angeblich literarischen Charakter auf und wählt beliebige Ereignisse zu ihrem Forschungsobjekt.

Jegyzetek

- 1 Henryk Markiewicz: Ideologia a dzieło literackie /= Az ideológia és az irodalmi mű/ In: H. Markiewicz - J. Sławinski /szerk./: Problemy metodologiczne współczesnego literaturoznawstwa, Kraków 1976
- 2 Stanisław Eile: Światopogląd powieści /= A regény világnézete/ Wrocław-Warszawa-Kraków 1973
- 3 H. Markiewicz - J. Sławinski /szerk./: Problemy metodologiczne współczesnego literaturoznawstwa, Kraków 1976
- 4 Stanisław Dąbrowski: Z zagadnień Ideologii w dziele literackim /głos w dyskusji/ /= Az ideológia az irodalmi műben kérdéskörhöz/ /vitafelszólalás//, "teksty" 1975/5, 121
- 5 Janusz Sławinski: O dzisiejszych normach czytania /znawców/ /= Az értők/ olvasásának mai normáiról/ "teksty", 1974/3, 16
- 6 Edward Balcerzan: Opis, analiza, interpretacja /=Leírás, elemzés, értelmezés/, "teksty" 1976/4-5, 45
- 7 Jurij Lotman: Sztruktura hudozszesztenovo tekszta, Moszkva 1970, 258
- 8 Erről: Wincenty Grajewski: O narratologii /= A narratológjáról/ "teksty" 1974/6, 32-33
- 9 Janusz Sławinski: Semantyka wypowiedzi narracyjnej /=Az elbeszélés szemantikája/ In: W kregu zagadnień teorii powieści, Wrocław 1976
- 10 W. Grajewski: i.m. 36
- 11 W. Grajewski: i.m. 39
- 12 Dániel Ferenc: Mindennapi dramaturgiánk, Mozgó Világ 1976/1,64.